

Dat boek is subliem

Vincent van Gogh over
de Navolging van Christus

HENK DE JONG

Henk de Jong

Dat boek is subliem

Vincent van Gogh over de *Navolging van Christus*

UITGEVERIJ **KOK** UTRECHT

I

De *Navolging van Christus* van Thomas a Kempis

Een bijzonder boek

Qui sequitur me, non ambulat in tenebris ('Wie Mij volgt, wandelt niet in de duisternis').⁷ Met deze woorden uit het Evangelie naar de beschrijving van de apostel Johannes begint het bekende boek van Thomas a Kempis. Ze vormen ook de titel van het boek. 'Navolgen' houdt niet in dat we het leven van Jezus imiteren, maar veeleer dat we in zijn voetsporen treden. Het boek kan worden gezien als de belangrijkste vrucht van de Moderne Devotie, de beweging waarvan Geert Grote (1340-1384) de grondlegger was. Het woord 'modern' heeft niet de betekenis van 'modieus', maar van 'eigentijds', terwijl het woord 'devotie' kan worden vertaald met 'vroomheid'. De *Navolging* is overigens geen handleiding voor een christelijke levenswandel, want het bevat geen richtlijnen om een dergelijk leven te leiden. Het is meer een verzameling van Bijbelwoorden, geestelijke gedachten, dialogen, citaten en spreuken bedoeld voor het persoonlijke geloofsleven.

Thomas a Kempis (1380-1471) was vanuit Kempen – niet ver oostwaarts gelegen van Venlo – zijn broer Johannes gevolgd naar Salland, het gebied langs de IJssel. Na een kort verblijf in Deventer, waar hij zich op de kapittelschool voorbereidde op een geestelijke loopbaan, nam hij zijn intrek in het klooster op de Agnietenberg te Zwolle. Dit was een dochterinstelling van het convent van Windesheim. Thomas verbleef er bijna 72

⁷ Joh. 8:12.

jaar, onder meer als novicemeester (begeleider van nieuwe kloosterlingen), zielzorger, prediker en kopiist van handschriften. Hij werd zeven jaar na zijn komst tot priester gewijd. De *Navolging* behoort tot Thomas' vroegste geschriften. Vermoedelijk heeft hij het als jonge man, ruim 30 jaar oud, geschreven. Reeds tijdens zijn leven heeft Thomas ervaren dat de *Navolging* een brede ontvangst ten deel viel. Na zijn dood werd het geschrift vermenigvuldigd in honderden handschriften en in gedrukte uitgaven zowel in het Latijn alsook in vele volkstalen. Zo werd het verspreid over tal van landen.

Wat betreft de inhoud kan worden opgemerkt dat het boek, dat in feite uit vier traktaten (boeken I, II, III en IV) bestaat, een opbloei beoogde van het verwereldlijkte christendom door terugkeer naar het Evangelie en de zuiverheid van de vroege kerk langs de weg van inkeer en zelfontleding. Daarbij is volgens Thomas het hoogste doel: zich verdiepen in het leven van Christus. In boek II luidt daarom zijn advies: 'Geef aan Christus plaats, en ontzeg al het overige de toegang [tot uw hart].'

Het boek sloeg zo geweldig aan, vooral door de beschrijving van het authentieke geloofsleven waarin velen hun eigen beleving terugvonden, dat er een ware strijd uitbrak over het auteurschap. In Italië werd door een aantal benedictijnse geestelijken verdedigd dat ene Johannes Gersen, een

kloosterling te Vercelli, de *Navolging* zou hebben geschreven. Volgens hen kon het boek onmogelijk buiten Italië geschreven zijn. Aan deze speculatie is echter in de loop der jaren een einde gekomen. Het auteurschap van Thomas wordt niet meer betwijfeld. Overigens vinden we in het eerste boek de uitspraak van Thomas: *Ama nescire et*

Thomas a Kempis, portret door Cornelis Martinus Vermeulen

Standbeeld Thomas a Kempis in Kempen

pro nichilo reputari ('Houd ervan onbekend te zijn en niet mee te tellen').⁸ Volgens hem wordt een mens door 'onbekendheid' minder belemmerd zich te concentreren op het meest wezenlijke: de gemeenschap met Christus en het eeuwige leven. In het 'onbekend blijven' is Thomas zelf niet geslaagd, want tot op de huidige dag – dus vijf eeuwen later – vindt zijn boek nog gretig aftrek. Het is in de volgende talen vertaald: Latijn, Nederlands, Fries, Frans, Duits, Engels, Italiaans, Spaans, Portugees, Catalaans, Deens, Zweeds, Noors, Bretons, Tsjechisch, Roetheens, Hongaars, Baskisch, Armeens, Arabisch, Chinees en Maleis. Lange tijd was de *Navolging*, na de Bijbel, het meest gelezen boek.

Hoewel de inhoud van de *Navolging* laat zien dat het om een rooms-katholiek geschrift gaat, is het toch in protestantse kring aanvaard als een diep geestelijk boek waarin een beschrijving van het ware geloofsleven wordt gegeven. Dit ondanks het feit dat in de 17e eeuw de Rooms-Katholieke Kerk en de Protestantse Kerk (toen Gereformeerde Kerk genoemd) scherp tegenover elkaar stonden en elkaar veroordeelden. Toen echter Willem Teellinck, de vader van de Nadere Reformatie, met de *Navolging* in aanraking kwam

⁸ *Navolging*, I, 2, 15.

Reconstructie van het in de oorlog verloren gegane portret van Thomas a Kempis; geschilderd door Arnout van Albada in samenwerking met Lars Hendrikman (kunsthistoricus).

Foto: Joop van Putten, Zwolle.

was hij er zeer van onder de indruk. Zo sterk, dat hij – soms lange – citaten overnam in een door hemzelf geschreven boek met de titel *Sleutel der Devotie* (1624). Zijn oordeel over Thomas' boek werd gedeeld door de bekende Utrechtse hoogleraar Gijsbertus Voetius. Hij schreef over de *Navolging*: 'Ik zou wel durven zeggen, dat ik na de Heilige Schrift, nooit iets eenvoudiger, krachtiger en goddelijker gezien heb...' De positieve beoordeling van Teelinck en Voetius heeft tot gevolg gehad dat de *Navolging* binnen het gereformeerd protestantisme blijvend een belangrijke plaats heeft ingenomen.

Gezamenlijk erfgoed

Omdat de *Navolging* dateert uit de 15^e eeuw, de tijd waarin de kerk nog ongedeeld was, is het een schat die als gezamenlijk erfgoed kan worden

De reliëkkist met daarin het gebeente van Thomas, aanwezig in de Onze-Lieve-Vrouwbaseliek te Zwolle.

beschouwd. Dit verklaart dat tal van personen van zeer uiteenlopende geloofsrichtingen zich door het boek aangesproken en geïnspireerd hebben gevoeld. Een persoon uit het recente verleden die hier aan toegevoegd kan worden, is Bill Clinton, die in zijn biografie *My Life* vermeldt dat hij in de moeilijkste periode van zijn leven door het schandaal rond Monica Lewinsky, zich avonden lang verdiepte in de *Navolging*.

Vincent van Gogh

Vincent van Gogh wordt vrijwel nooit in verband met de *Navolging* genoemd, terwijl juist van hem gezegd kan worden dat hij zich niet alleen door het boek *aangesproken* wist, maar ook aan de roep tot navolgen van Christus in *letterlijke* zin gehoor heeft willen geven. Zijn schoonzus Jo van Gogh-Bonger zegt over Vincent: ‘Hij deed nooit iets ten halve.’⁹ Dat zij met deze uitspraak niets teveel heeft gezegd, blijkt uit alles wat hij ter hand nam.

9 *Verzamelde brieven*, uitgegeven door J. van Gogh-Bonger, deel 1, Inleiding XXIV.

Hervormde kerk in Zundert

2

Het leven in de pastorie van Zundert

Geboorte en jeugd

Vincent Willem van Gogh werd geboren op 30 maart 1853 in Groot Zundert als zoon van de hervormde predikant Theodorus van Gogh (Dorus) en diens echtgenote Anna Carbentus. Een jaar eerder was een levenloos jongetje geboren dat ook Vincent was genoemd, en dat begraven werd op het kerkhofje bij de kerk. Op de steen, die nog aanwezig is, staat vermeld: *Vincent van Gogh, 1852, Laat de kinderen tot Mij komen, want derzulken is het Koninkrijk Gods (Luk. 18 vs. 16)*. Of Vincent het als kind moeilijk heeft gevonden telkens geconfronteerd te worden met de grafsteen waar zijn eigen naam op te lezen stond, weten we niet. Naar het gestorven broertje werd Vincent overigens niet vernoemd, maar naar zijn grootvader Vincent van Gogh (1789-1874), die jarenlang predikant was in Breda; tevens naar Willem Carbentus, de vader van zijn moeder.

Vincent was de oudste van een gezin met zes kinderen. Na hem werden geboren: Anna (1855), Theo (1857), Lies (1859), Willemien (1862) en ten slotte Cor (1867). De berichten over de kinderjaren van Vincent geven aan dat hij een gesloten en eenzellig kind was. De bewoners van de pastorie leefden tamelijk afgezonderd van de dorpelingen. Het feit dat de Hervormde Gemeente een kleine protestantse enclave was te midden van een rooms-katholieke meerderheid droeg daar toe bij. Belangrijker was dat Vincents ouders angstvallig hun kinderen wilden behoeden voor de 'boze buitenwereld'. Jo van Gogh-Bonger, schrijft in haar inleiding op *De Verzamelde brieven*

over Vincent: 'Als kind was hij moeilijk van humeur en dikwijls lastig en eigenzinnig, en zijn opvoeding was niet geschikt dit tegen te gaan; voor hun oudste vooral waren de ouders al zeer teerhartig.'¹⁰ Tevens vermeldt zij: 'Korten tijd bezocht hij de dorpsschool, maar zijn ouders vonden dat hij door de omgang met den boerenjongens te ruw werd...'. Daarna kreeg Vincent thuisonderwijs. Duidelijk is dat er bewust voor werd gekozen de omgang met andere kinderen in Zundert zoveel mogelijk tegen te gaan. Het wonen in de pastorie zal op zichzelf al voor afstand hebben gezorgd, maar kennelijk waren vader en moeder Van Gogh er niet op uit die te verkleinen.

Of Vincents ouders de wens koesterden dat hun zoon ook predikant zou worden, is niet duidelijk. Ongetwijfeld zal het wel eens onderwerp van gesprek zijn geweest, gezien het feit dat niet alleen Vincents vader, maar ook

De moeder van Vincent

¹⁰ *Verzamelde brieven*, uitgegeven door J. van Gogh-Bonger, deel 1, Inleiding XVIII.

zijn grootvader predikant was. Dat Vincent zelf heimelijk deze wens had, kunnen we opmaken uit wat hij later aan zijn broer Theo schrijft:

Het is mijn bede en innig verlangen dat die geest van mijn vader en grootvader ook op mij zal rusten en het mij moge gegeven worden, te zijn een Christen en een Christenwerkman, dat mijn leven moge gelijken, hoe meer hoe liever – want zie, die oude wijn is goed en ik begeer geen nieuwe – op dat van hen, die ik daar noem.¹¹

Dominee Van Gogh wist dat het niet vanzelfsprekend was dat Vincent ook predikant zou worden. Zelf was hij de enige geweest die zijn vader in het ambt was gevolgd. Zijn broers hadden allen een andere keus gemaakt. Jan had voor een loopbaan bij de marine gekozen, waar hij zelfs de rang van Schout bij nacht behaalde. De broers Hein, Cor (meestal door Vincent en Theo aangeduid als C.M.) en Vincent (oom Cent) waren allen in de kunsthandel terechtgekomen. Laatstgenoemde was het meest fortuinlijk in die branche geweest. In Den Haag was hij begonnen met een winkel in teken- en schildersbenodigdheden. Hij had zijn zaak zodanig weten uit te breiden dat hij zakenpartner van Goupil & Cie werd. Deze gerenommeerde kunsthandel had naast een drietal vestigingen in Parijs, ook filialen in Brussel, Den Haag, Londen, Berlijn en New York. De grondvester was Adolphe Goupil, geboren in 1806. Er werd gehandeld in schilderijen, tekeningen, etsen, gravures, litho's, houtsneden en later ook in foto's.

Tussen ds. Dorus van Gogh en zijn broer Vincent, die in het nabijgelegen Princenhage de villa 'Huize Mertesheim' bewoonde, bestond een heel nauwe band, mede omdat hun echtgenotes zusters waren. Oom Cent en tante Cornélie waren graag geziene gasten in de pastorie van Zundert. Het echtpaar was kinderloos. Ongetwijfeld zullen ze hun neven en nichtjes extra aandacht hebben gegeven. Cent tobde met een zwakke gezondheid. Daarom verbleef hij met zijn echtgenote vaak een groot deel van het jaar in het warmere zuiden.

11 Brief 109, Dordrecht d.d. 23 maart 1877.

Schoolopleiding

Vincents ouders vonden het belangrijk dat hun kinderen een goede schoolopleiding kregen. Om die reden werd Vincent op zijn elfde jaar naar de kostschool van de heer Jan Provily in Zevenbergen gestuurd. Dat hij plotse-ling vanuit het zeer hechte domineesgezin in het diepe werd gegooid, is voor hem een traumatische ervaring geweest. Jaren later beschrijft hij welk gevoel van verlatenheid over hem kwam toen zijn ouders vertrokken en hem alleen achterlieten.

Het was een herfstdag en ik stond op de stoep van de school van de heer Provily het rijtuig waarin pa en moe naar huis reden na te kijken. Dat gele karretje zag men in de verte op de lange weg – nat na de regen, met dunne bomen aan weerskanten – die door de weilanden heen loopt. De grijze lucht boven alles spiegelde in de plassen.¹²

Vincent op 13-jarige leeftijd

¹² *Verzamelde brieven* (uitgegeven door J. van Gogh-Bonger), brief 82a.

Hoewel hij vrijwel zeker de jongste leerling van de school zal geweest zijn, kon hij toch goed meekomen. In 1866 zette hij zijn opleiding voort aan de juist opgerichte Rijksschool Willem II te Tilburg. Dit was de eerste hbs in Brabant; een school met een zwaar leerprogramma. Vincent ging niet naar de Latijnse School in Breda waar zijn vader onderwijs had genoten en waarvan zijn grootvader curator was geweest. Was al duidelijk dat Vincent niet geschikt was voor een universitaire studie? Zijn prestaties op de hbs waren overigens goed te noemen, zelfs bovengemiddeld. Daarom is het merkwaardig dat hij tegen het einde van het cursusjaar 1867-1868 om onduidelijke redenen de school plotseling heeft verlaten. Maandenlang verbleef hij thuis in Zundert. Hoe hij zijn tijd doorbracht weten we niet precies. Uit wat zijn zus Lies in haar *Herinneringen*¹³ over hem schrijft, maken we op dat hij zijn eigen gang ging. Met zijn jongere broer Theo had hij weliswaar een heel goede band, maar met de overige gezinsleden bemoeide hij zich weinig. Met de dorpelingen, die hem een zonderling vonden, had hij helemaal geen contact. Gefascineerd door de natuur, een liefde die hem vooral door zijn moeder was bijgebracht, zwierf hij urenlang in z'n eentje rond op zoek naar vogels, vlinders, torren en kevers.

Ds. Dorus van Gogh

Dominee Dorus van Gogh, die in Vincents brieven aan Theo altijd als 'pa' wordt aangeduid, wordt in diverse publicaties getekend als een beminnelijk maar onbeduidend predikant. Neemt men echter kennis van hetgeen hij in zijn werkzaam leven heeft verricht, dan zal men – ook al diende hij uitsluitend kleine dorpsgemeenten in Brabant – tot een genuanceerder oordeel komen. Hij was een ijverig en consciëntieus pastor, die door velen gewaardeerd en bemind werd. Wanneer we bezien hoe hij zijn rol als vader vervulde – voor het welzijn van zijn kinderen zette hij zich voor de volle honderd procent in, niet het minst voor zijn zoon Vincent, die voor enorme problemen zorgde – dan kan men niet anders dan bewondering voor hem hebben. Vincent was als kind niet makkelijk,

13 E.H. Du Quesne-van Gogh, *Vincent van Gogh, Herinneringen aan haar broeder*, Baarn 1923.

Vader Theodorus van Gogh

maar als adolescent dreef hij zijn ouders vaak tot wanhoop.

Dorus van Gogh, die te Utrecht een ijverig student was geweest, had niet meteen een beroep gekregen. Mogelijk omdat hij nog ongehuwd was en er bovendien veel beroepbare kandidaten waren waar gemeentes uit konden kiezen. Ook kan hebben meegespeeld dat hij, in tegenstelling tot zijn vader, geen groot spreker was. Afwachtend wat de toekomst zou brengen, had hij een tijdelijke benoeming aanvaard te Middelburg, waar dominee Snouck Hungronje door ziekte tijdelijk was uitgeschakeld. Na de nodige ervaring in de hoofdstad van Zeeland te hebben opgedaan, kreeg hij uiteindelijk een beroep naar Zundert. Dat hij daar meer dan twintig jaar het ambt van herder en leraar zou uitoefenen, is iets dat hij niet voorzien zal hebben. Met zijn echtgenote Anna Carbentius en hun groeiend gezin hebben zij er een goede tijd gehad. Niet in alle opzichten makkelijk, maar toch om met vreugde op terug te zien. Als Vincent later terugkijkt op

Boven, v.l.n.r.: zus Lies, zus Anna
Onder, v.l.n.r.: zus Willemien, broer Cor

zijn jeugd, noemt hij die ‘somber en koud’, maar over zijn geboortedorp uitte hij zich op lyrische wijze: ‘O, dat Zundert, de gedachte daaraan is soms bijna te sterk.’¹⁴

Hoewel dominee Van Gogh in Utrecht gestudeerd had, kan hij evenals zijn vader gerekend worden tot de Groninger richting, een gematigde conservatieve partij die het midden hield tussen orthodoxie en vrijzinnigheid binnen de Hervormde Kerk. Onder leiding van de hoogleraren P. Hofstede de Groot, L.G. Pareau en J.F. van Oordt was de stroming ontstaan. Tegenover het dogmatische calvinisme, afkomstig uit het buitenland, beoogden zij een theologie die gebaseerd was op de werken van Nederlandse godgeleerden zoals: Thomas a Kempis, Wessel Gansfort, Rudolf Agricola en Erasmus. De Groningers voelden in hun streven ook verwant-

¹⁴ Brief 092, Isleworth d.d. 3 okt. 1876.

schap met stromingen als de coccejanen, remonstranten en doopsgezinden. Gods openbaring in Christus werd door hen erkend, echter met dien verstande dat Christus vooral gezien werd als het 'grote voorbeeld' ter navolging. Het accent werd gelegd op het leven en het gevoel tegenover de leer en het verstand. De geloofsbeleving van de Groninger richting kenmerkte zich door christelijke blijmoedigheid met een nadruk op deugd en plichtsbesef. Een zekere burgerlijkheid was er niet vreemd aan. In het optreden van Dorus van Gogh als predikant, maar zeker als vader van zijn gezin, zien we deze noties duidelijk naar voren komen.

Volgens Jo van Gogh-Bonger werd vader Van Gogh door zijn kinderen mateloos vereerd. Dat dit echt zo was, blijkt uit wat Vincent over hem in zijn brieven schrijft. Het feit dat Vincent zijn vader op een zelfde hoogte stelde als Rembrandt, geeft aan dat hij enorm tegen hem opkeek. De gesloten sfeer in huize Van Gogh en het plichtmatige in de opvoeding hebben een onuitwisbare indruk op de kinderen gemaakt. Niet het minst op Vincent. Elke avond hoorde hij zijn vader vóór of na de maaltijd bidden: 'Bind ons o Heer, dicht aan elkaar, en laat onze liefde voor U deze banden nog sterker maken.' Het feit dat Vincent een afbeelding van het schilderij 'Christus Consolator' van Ary Scheffer, die ook in de pastorie de wand sierde, telkens als hij een kamer huurde meteen aan de muur hing, geeft aan dat hij de godsdienstige sfeer van thuis overal mee naartoe nam. Vermoedelijk maakte hij thuis ook kennis met het boek de *Navolging van Christus* van Thomas a Kempis. Opvallend is namelijk dat Vincent, als hij voor het eerst de *Navolging* in een brief aan Theo ter sprake brengt, geen uitleg over het boek geeft. Kennelijk ging hij er vanuit dat dit overbodig was.

Twee werelden komen samen: het leven van Vincent van Gogh en de mystiek van Thomas a Kempis

Met de preek van Vincent van Gogh: *Het leven is een pelgrimstocht*

In een van zijn brieven aan zijn broer Theo schrijft Vincent van Gogh dat hij gegrepen is door de *Navolging* van Thomas a Kempis. Hij besluit om predikant te worden. In Engeland houdt hij in een dorpskerk een preek waarin hij op schilderachtige wijze de menselijke levensweg beschrijft. Toch is Vincent geen dominee geworden. Uiteindelijk koos hij voor de kunst. In dit geïllustreerde boek laat Henk de Jong zien hoe diepgaand Vincent van Gogh is beïnvloed door de vurige en radicale spiritualiteit van Thomas a Kempis.

Dr. Henk de Jong (1950) was jarenlang predikant in de Hervormde Gemeente Windesheim (PKN). Hij is een kenner van emblematische theologie, het piëtisme en van de Moderne Devotie.

NUR 654/713

